

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR FƏLSƏFƏDƏ ELİTAR VƏ KÜTLƏVİ MƏDƏNİYYƏTLƏR PROBLEMI: MÜQAYISƏLİ TƏHLİL

İxtisas: 7207.01- Sosial fəlsəfə

Elm sahəsi: Fəlsəfə

İddiaçı: **Məhsəti Sabir qızı Cəfərova**

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun Sosial fəlsəfə və ekoloji problemlər şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Azər Xoşbəxt oğlu Mustafayev

Rəsmi opponentlər: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Adil İsgəndər oğlu Əsədov

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Məmməd Hüseyn oğlu Rzayev

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Leyla Nəzir qızı Nəzirzadə

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.33 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
İlham Ramiz oğlu Məmmədzadə

Dissertasiya şurasının elmi katibi: fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Arif qızı Həsənova

Elmi seminarın sədri: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Mina Telman qızı Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənilmə dərəcəsi. Müasir fəlsəfənin qarşısında duran ən aktual məsələlərdən biri də cəmiyyətdə baş verən müxtəlif fəlsəfi və sosial problemlər arasında müqayisəli təhlillərin aparılması və onların obyektiv fəlsəfi dərkidir. Müqayisəli təhlillər nəticəsində əldə olunan nəticələr bir çox hallarda mədəniyyətlərarası dialoqları zərurətə çevirir. Qloballaşan müasir dünyamızda mühüm əhəmiyyət kəsb edən dialoqlar isə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin rolunun obyektiv olaraq müəyyənləşdirilməsini, yeni müqayisəli təhlillərə əsaslanan fəlsəfi araşdırmaların aparılmasını aktual edir. Bu baxımdan elitar və kütləvi mədəniyyətlərin sosial fəlsəfi kontekstdən müqayisəli təhlilinə əsaslanan araşdırma həm elmi-fəlsəfi dəyərinə, həm də müxtəlif fəlsəfi təlimlərinin fərqli və ortaq nöqtələrinin ümumi məqamlarının üzə çıxarılmasına həsr edilmiş tədqiqat işi kimi diqqəti cəlb edir.

XX əsrdə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, mədəniyyətinin inkişafı üçün fədakarcasına çalışan Ümummillî lider Heydər Əliyev mədəniyyətimizin tərəqqisi və dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasını özünün həyat amalına çevirərək deyirdi: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir”.¹ Bu mədəni və mənəvi dəyərləri daim inkişaf etdirən Prezident İlham Əliyev ümummillî lider Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirərək milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunması və mədəniyyətimizin dünyada təbliği və tədqiqi istiqamətində olduqca əhəmiyyətli işlər görmüşdür. İlham Əliyevin fikrincə, Azərbaycan çoxkonfessiyalı və çoxmillətli ölkə olduğundan mədəni

---

¹ Əfəndiyev T. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz. – Bakı: -2011, - s.26-27.

müxtəliflik və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı dialoq şəraitində mədəniyyətimizi inkişaf etdirmək mümkündür.²

Müasir dövrdə tarix boyu yaradılan, nəsillərdən-nəsillərə ötürülən ayrı-ayrı mədəniyyətlərin bəşər mədəniyyətinə mərhələli şəkildə çevrilməsi təbii prosesdir. Bu proses bəzi xalqlar arasında məqsədli şəkildə yaradılmış ziddiyyətlərə baxmayaraq müntəzəm olaraq davam etməkdədir. Xalqların öz mədəniyyətlərinin tərkibində olan ümumbəşəri dəyərlərinin inkişafı hazırda qanunauyğun hal almağa başlayıb. Şübhəsiz, mədəniyyət mənsub olduğu xalqın özünə-məxsus maddi-mənəvi abidəsi, varlığı olaraq müvafiq zaman və məkan çərçivəsində öz mədəni irsini varislik və müasirlik kontekstində daima əbədiləşdirir, başqa sözlə, yeni məna çalarları ilə sonrakı tarixi dövrlərdə daha da zənginləşdirir. Əlbəttə, bütün bu proseslərin mərkəzində duran insan şüurlu təsiri ilə cəmiyyətin mədəni fəaliyyətinin inkişafını getdikcə sürətləndirir. Beləliklə, insanların dünya mədəniyyətini daha da zənginləşdirmələri milli mədəniyyətlərin bazasında öz müsbət həllini tapır.

Mədəniyyətlərin təşəkkülü və inkişafı öz zehni fəallığına, mühiti, dünyanı dərk etmə səviyyəsinə, baş verən hadisələrə münasibətinə, dəyərvermə dərəcəsinə, təfəkkür qabiliyyətinə görə fərqlənən, seçilən insanlarla bilavasitə əlaqədar olmuşdur. Belə insanlar intellekti səviyyəsində şəxsi maddi və mənəvi qabiliyyətlərinin işığında öz xalqını mədəni sahədə tərəqqisinə nail olmuşlar. Onlar ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə elit qüvvələrin təşəkkülünü labüd etmiş və elitar mədəniyyətin inkişafında aparıcı mövqeyə malik olmuşdur. Elitar mədəniyyət vasitəsilə kütləvi mədəniyyətin təşəkkülü, inkişafı mərhələli xarakter almışdır. Beləliklə, sosial fəaliyyətin tərkibi olan mədəni inkişaf cəmiyyətdə təbəqə və zümrələrlə fərqlənmə ideyasını yaratmış və elitarizmin kütləvi cəmiyyətdəki əhəmiyyəti ilə bağlı təlim və nəzəriyyələrə yol açmışdır. Bu cür təlim və nəzəriyyələr sistemində mühüm əhəmiyyətə malik olan elitar və kütləvi mədəniyyətlər bir-biri ilə əlaqədə və qarşılıqlı təsir kontekstində mövcud olaraq mədəni inkişafın sürətli

---

² Əliyev İ. İnkişaf məqsədimizdir. - Bakı: - Azərənşr -79-cu kitab, - 2019. - s.94.

xarakter almasını, bəzi tarixi dövrlərdə isə tərəqqiyə xidmət edən ideyaların dəyərləndirilməsini və tətbiqini müxtəlif səviyyələrdə təmin edir. Təbii ki, bütün istiqamətlər üzrə təmsil olunan elitar və kütləvi mədəniyyətlər də öz növbəsində sosial mühitə müsbət təsirini göstərir. Bu mənada elitar və kütləvi mədəniyyətlərin sosial zaman və məkan müstəvisində mərhələli yüksəlişi, formalaşması və gələcək inkişaf perspektivlərinin sosial-fəlsəfi təhlili son dərəcə əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, həm də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün tarixi dövrlərdə həm milli, həm də ümumbəşəri səviyyədə baş verən proseslər “yeni”nin daha çox vüsət alması zəminində bəşər mədəniyyətindəki “köhnə”ni bütövlükdə inkar etmə kimi ziddiyyətli məqamların yaranmasına səbəb olmuşdur. Lakin “yeni” mədəniyyət “köhnə” mədəniyyətin bazasında yarandığından, “köhnə”nin müəyyən milli mədəni yaradıcılıq elementlərinin bir hissəsini özündə saxlama məqamını da təbii hal kimi qəbul etmək lazımdır. Eyni zamanda illər, əsrlər ötdükcə həmin elementlərin qismən, təcridən və yaxud tam şəkildə silinməsi halları da baş vermişdir. Bəşər mədəniyyətindəki belə halların olması həm də bilavasitə milli mədəniyyətlərin öz zənginliklərini qoruyub saxlama səviyyəsi ilə sıx bağlı olmuşdur. Deməli, müxtəlif tarixi dövrlərdə mədəniyyətlərdə elitarlığın və kütləviləyin keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri istiqamətində öyrənilməsi, eləcə də təhlili xüsusi önəm daşıyır. Çünki istər milli, istərsə də bəşər mədəniyyətində elitarlığın və kütləviləyin müxtəlif zaman və məkan müstəvisində kəmiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçməsi prosesi həm mərhələli, həm də sistemli xarakter daşdığından, müasir fəlsəfi tədqiqatlar baxımından bir çox mədəniyyətşünas alimlər arasında kifayət qədər maraq doğurur. Bu proseslərdə ilk öncə, milli mədəniyyətlərin fərqləndirilməsi məqsədilə xalq tərəfindən tanınan elitar liderlərin ortaya çıxması mühüm rol oynayır. Həmçinin, kütləviləşən mədəniyyət elitar mədəniyyətin innovativliyinin labüd nəticəsi olaraq qəbul edilməlidir. Belə ki, kütləvi mədəniyyət özü də tarixi mərhələlər boyunca innovativlik sayəsində inkişafa, tərəqqiyə nail olmuşdur və müəyyən zaman daxilində bu zənginliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Məhz həmin səbəbdən də bütün bu proseslərin sosial zəmində və fəlsəfi aspektdən araşdırılması, dəyərləndirilməsi

zərurətə çevrilmişdir. Bu mənada mövzunun istər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən kifayət qədər aktualıq kəsb etməsi onun sosial-fəlsəfi aspektdən kompleks, sistemli şəkildə təhlilinə böyük zərurət yaradır.

Müasir dövrdə digər ictimai elmlərdə olduğu kimi, fəlsəfə sahəsində də mədəniyyətlə, xüsusən də elitar və kütləvi mədəniyyətlərlə əlaqəli müxtəlif ümumi nəzəri məsələlər ayrı-ayrı alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bu baxımdan qeyd etdiyimiz mövzu ilə bağlı bu günədək işıq üzü görmüş araşdırmaları aşağıdakı kimi təsnifatlandırmaq olar.

Xarici ölkə alimləri tərəfindən mədəniyyətlərin inkişafı və qarşılıqlı təsiri ilə bağlı məsələlər geniş araşdırılmışdır. Onlar əsasən “mədəniyyət” anlayışının sosioloji, fəlsəfi, iqtisadi, psixoloji, hüquqi və digər aspektlərini tədqiqat obyektinə çevirmişlər. Bu sahədə tədqiqat aparmış alimlərdən O.Şpenqler, L.Buyeva, E.Qellner, P.Sorokin, N.Andreeva, S.Anisimov, A.Kravçenko, A.Koqan, D.Markoviç, J.Donalley, P.Qureviç, İ.Ladişkin, S.Oduyev, Q.Klifford, P.Natari, V.Rudnev, L.Samovar, İ.Kon, B.Aksyunov, B.Anderson, A.Arnoldov, J.Piaje, E.Solokov, T.Qruşevitskaya, Z.Freyd, M.Kaqan, A.Uledovu və digərlərinin tədqiqatlarını göstərmək olar.³

Tədqiqatçıların ikinci qrupuna mədəni inkişafda şəxsiyyətin rolunu, intellektual resurslar və milli mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinin tarixini tədqiq etmiş alimləri aid etmək olar. Bu qəbildən olan

---

³ Шпенглер О. Закат Европы. - В 2-х томах 1. - М: Мысль. - 1993; Буйева Л.П. Человек: деятельности и общение. - М: Мысль. - 1978; Геллнер Э. Нация и национализм (пер. с. англ). М: - Прогресс. - 1991; Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. М: - Норма. - 1992; Андреева Н. Социальная психология. М: - 1997; Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. М: - Мысль, - 1988; Коган Л.Н., Ханова О.В. Культура в условиях НТР. Саратов, Изд-во Саратовского ин-та, - 1987; Donalley J. Relizm and International relations, - Conebridge, - 2000; Клиффорд Г. Интерпретация культур. - М: - РОССПЭН. - 2004; Руднев В.Т. Энциклопедический словарь культуры XX века. - М: - Издательство «АЗБУКА-Аттикус». - 2017; Аксюнов Б.В. Кризис Традиционных форм диховной культуры в современной цивилизации. Автореф. Дис... канд. филос. наук. Ставрополь: - 2002; Фрейд З. Недовольство в культуре//Философские науки, - 1989, - №1, - с.24-28;

tədqiqatçılar sırasında Azərbaycan alimlərindən İ.Məmmədzadə, Z.Quluzadə, P.Rzaquliyev, Y.Qarayev, S.Xəlilov, Ə.Əliyev, X.Dadaşov, F.Məmmədov, M.Manafova, S.Məmmədova, Z.Məmmədov, İ.Öməröğlu, M.Təkləli, Ə.Bayramov, M.Əfəndiyev, N.Hüseynova, V.Gərayzadə, Q.Abbasova, R.Aslanova, S.Əliyeva, S.Abdullayeva, Ə.Tağıyev, H.İmanov, İ.Hüseynov, N.Abbasov, Q.Əliyev və başqalarını qeyd etmək olar.⁴ Bu tədqiqatlarda milli və ümumbəşəri dəyərlərin rolu, milli ideologiya və psixologiyaların qarşılıqlı əlaqəsi, mədəniyyətlərin ziddiyyətli və ahəngdar inkişafı, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq imkanlarının, təsir vasitələrinin tədqiqi və digər sosial-fəlsəfi problemlər araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı elitar və kütləvi mədəniyyətlər, predmeti isə bu mədəniyyətlərin sosial zaman və məkan müstəvisində inteqrasiyasının müqayisəli təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi-elitar və kütləvi mədəniyyətlərin sosial zaman və məkan kontekstində müqayisəli fəlsəfi təhlilini verməkdən, vəzifələri isə bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətləri yerinə yetirməkdən ibarətdir:

-müasir fəlsəfədə elitar və kütləvi mədəniyyətlər probleminin nəzəri və metodoloji əsaslarını təhlil etmək;

---

⁴ Məmmədzadə İ. Bir daha fəlsəfə haqqında. Müasir yanaşmalar, təxəyyüllər, perspektivlər. - Bakı: Təknur MMC, - 2020; Əliyev Ə. Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyevin ideyalarından güc alır. - "Xalq" qəzeti. - Bakı - 2010, - 6 may; Məmmədov F.T.Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya. - Bakı: - "OL" MMC, - 2016; Xəlilov S. Mənəviyyat fəlsəfəsi. - Bakı: Azərbaycan Universiteti, - 2007; Abdullayeva S.M. Şəxsiyyət mədəniyyət və sivilizasiya sistemində. Fəlsəfə dok. dissert. - Bakı, - 2006; Tağıyev Ə. Milli kimlik fəlsəfəsi. - Bakı, - 2013; Hüseynov İ., Əfəndiyev T., Abbasov N. Dünya mədəniyyəti siyasəti. - Bakı: - Mars-Print NPF, - 2012; Əliyev Q. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı: - Qismət, - 2003; Герай-Заде В.А. Элитарное и массовое искусство в контексте Азербайджанской культуры. Дисс. на соиск. уч. степ.канд. фил. наук. - Б., - 1997; Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik / R.Aslanova. - Bakı: Elm, -2004, -264 s; Кули-заде.З. Теоретические проблемы истории культуры Востока и низамиведение. - В: - 1987; Мədəniyyətlərin inteqrasiyası şəraitində fəlsəfədə humanizm və rəşionalizm problemi. AR.BDU. Mədəni müxtəliflik: dünya və Azərbaycan. - Bakı, - 2016, - s.264-266.

-elitar və kütləvi mədəniyyətlərin millilik və bəşərlik probleminin sosial-fəlsəfi mahiyyətini və onun tarixi mərhələlərini konkret faktlara əsaslanan müqayisəli təhlillər əsasında tədqiq etmək;

-elitar və kütləvi mədəniyyətlərin ahəngdar inkişafına maneçilik törədən bəzi mənfi təsirləri və vəziyyətləri aşkara çıxarmaqla, onların həlli yollarını açıqlamaq;

-elitar və kütləvi mədəniyyətlər arasındakı qarşılıqlı təsir nəticəsində sosial gərginlik yaranan amillərin aşkarlanması və onların həlli yollarının müəyyən edilməsi;

-demokratik dünyagörüşünün, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında elitar və kütləvi mədəniyyətlərin təsir gücünü müəyyən etmək;

-Azərbaycan sosial mühitində milli mənlik şüurunun inkişafında əsaslı yer tutan elitar mədəniyyətin kütləvi mədəniyyətdəki mühüm əhəmiyyətini araşdırmaq;

-elitar və kütləvi mədəniyyətlərin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baxımından sosial məzmunu və funksiyalarını müəyyən etmək;

-elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə modernist və postmodernist baxışlara münasibət bildirmək;

-müasir elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə innovativ prosesləri araşdırmaq;

-elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə ünsiyyətin prioritet istiqamət kimi əhəmiyyətini təhlil etmək.

Tədqiqatın metodologiyası və metodları. Dissertasiya mövzusu problemlə əlaqəli fəlsəfi paradigmalardan yaranması və hazırkı inkişafı nöqtəyi-nəzərindən elitar və kütləvi mədəniyyətlərin sosial zaman və məkan içərisində tərəqqisi probleminin araşdırılması məsələlərini əhatə edir. Həmçinin tədqiqat işi müasir fəlsəfədə elitar və kütləvi mədəniyyətlər probleminin müqayisəli təhlili prosesində məntiqilik, tarixilik və dünyagörüşü prinsiplərinə əməl edilməsi, mövcud baxışlar və konsepsiyaların təhlilinə kompleks sistemli yanaşmalar zəminində yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqat işində bir sıra elmlərdə tətbiq edilən klassik xarakterə malik elmi yanaşma və metodlardan, o cümlədən də sistemli-struktur təhlil, müqayisəli, nəzəri təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işində şübhəsiz ki, tədqiqatın xarakterinə uyğun müasir elmin səviyyəsindən, həmçinin postqeyri-klassik paradigmalardan da istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- elitar və kütləvi mədəniyyətin mərkəzində dayanan yaradıcı insan tərəfindən yaradılan mədəni sərvətlər müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif məzmununda və formada olmuş, sivilizasiyanın tərkib hissəsi olmaqla mifoloji və dini hadisələrlə yanaşı, əksər hallarda real fəaliyyəti özündə əks etdirir;

- elitar və kütləvi mədəniyyət bəşər cəmiyyətinin inkişafını və burada cərəyan edən hadisə və prosesləri düzgün istiqamətə yönəldir, millilik və bəşərlikdəki fərqləri təshih edir, hər ikisi milli mədəniyyətin formalaşması üçün zəruri olan vahid məkan yaradır;

- fərddən-kütləyə keçidin zəruriliyi qanunauyğunluğunun mənbəyində müxtəlif tarixi dövrlərdə mövcud olmuş ayrı-ayrı xalqların milli mədəniyyətləri dayanır;

- elitar və kütləvi mədəniyyətdə ənənəviliklə tarixi varisliyin vəhdəti qarşılıqlı əlaqədə olur, elitar mədəniyyətin kütləvi mədəniyyətə çevrilməsində yaranan ziddiyyətlər müvafiq tarixi dövr ərzində öz həllini tapır;

- elitar və kütləvi mədəniyyətlərin qarşılıqlı inkişafında elmi təfəkkürlə bədii təfəkkürün qarşılıqlı fəaliyyəti milli maddi və mənəvi mədəni dəyərlər sistemində təsdiqlənir, elmi yaradıcılıqla bədii yaradıcılığın vəhdətindən doğan və kütlələr tərəfindən yüksək şəkildə qəbul olunan mədəniyyət olaraq özünü göstərir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyinin elementləri ilk növbədə onunla izah olunur ki, kulturoloji aspektdən yazılmış tədqiqat işlərindən fərqli olaraq problemin mahiyyəti və məzmunu, həmçinin qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli yolları, nəticə etibarilə əldə edilən nəzəri müddəalar, o cümlədən praktik tövsiyələr sırf sosial-fəlsəfi xarakter daşıyır. Bütün bu deyilənlərə istinadən tədqiqatın elmi yeniliyinin əsas müddəaları konkret olaraq aşağıdakı şəkildə təqdim edilir:

1. Sosial məkanda ənənəvi, kütləvi və elitar mədəniyyətlərin nisbəti həmçinin qarşılıqlı təsir vasitələri ətraflı təhlil edilir;

2. Elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə innovativ informasiya prosesləri ünsiyyət, dialoq amilini təmin edən prioritet istiqamət kimi ön plana çəkilir;

3. Elitar və kütləvi mədəniyyət nəzəriyyəsinin təhlilində onu xarakterizə edən mühüm prinsiplər, “ölçü vahidi”, eləcə də standart meyarlar fəlsəfi dəyərlər prizmasından araşdırılır;

4. Mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsi olan incəsənətdə simbioz kateqoriyasının formaları fərqlilik, eynilik və müxtəliflik səviyyəsində elmi dövriyyəyə cəlb edilir;

5. Qlobal transformasiyalar fonunda elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə sosial təcrübənin təzahür formaları, eləcə də onun müasir paradimaları nəzərdən keçirilir;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti bilavasitə müasir fəlsəfədə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin innovativ proseslərdən istifadə yolu ilə tətbiqi istiqamətləri və sahələri, bu mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verən ziddiyyətlərin aradan qaldırılması yolları, mədəniyyətlərdə elitarlıqla kütləvilik kəmiyyət-keyfiyyət dəyişiklikləri ilə sıx surətdə əlaqədardır. Dissertasiya işindəki elmi-tədqiqat materialları son onilliklərin fəlsəfi fikir tarixində elitar və kütləvi mədəniyyətlərlə bağlı mövcud nəzəriyyələrin, baxışların, eyni zamanda oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin qarşılıqlı əlaqəliliyinin tətbiqi prosesində praktiki əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqat işinin başlıca qənaətləri və nəticə mövcud təcrübə proseslərdə, qloballaşma və inteqrasiya proseslərində elitar və kütləvi mədəniyyətlərin bugünədək araşdırılmayan, istifadə edilməyən imkanlarının üzə çıxarılmasıdır. Milli mədəniyyətlərdəki elitar gücün kütləvi mədəniyyətdəki əhəmiyyəti ilə bağlı həyata keçirilən elmi əməli tədbirlər, həmçinin bu istiqamətdə ehtiyac duyulan layihələrin hazırlanması və mərhələli şəkildə tətbiqi prosesinə lazımı köməklik göstərə bilər. Eyni zamanda əldə olunan elmi-nəzəri və praktiki nəticələrdən, tövsiyələrdən digər elmi tədqiqatlarda, mühazirə materiallarının hazırlanmasında, həmçinin müvafiq fəlsəfi-mədəni araşdırma prosesində istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas məzmunu və müddəalarına dair xarici ölkələrdə və respublikamızda AAK-ın tövsiyyəsi ilə çap edilən elmi jurnallarda,

eləcə də beynəlxalq əhəmiyyətli konfrans materiallarında 20-ə yaxın məqalə və tezislər işıq üzü görmüşdür.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun “Sosial fəlsəfə və ekoloji problemlər” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla tədqiqatın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya işi girişdən (16.557 işarə), 3 fəsildən (I fəsil – 65.129 işarə; II Fəsil – 106.312 işarə, III Fəsil – 65.857 işarə), 10 paragrafdan, nəticədən (11.706 işarə) və ədəbiyyat siyahısından (21.175 işarə) ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 286 736 işarəni əhatə edir, ədəbiyyat siyahısı istisna olunmaqla isə 265 561 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, işlənmə dərəcəsi öyrənilmiş, tədqiqatın obyekt və predmeti müəyyənləşdirilmiş, məqsəd və vəzifələr dəqiqləşdirilmiş, elmi yeniliyi göstərilmiş, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Elitar və kütləvi mədəniyyətlərin yaranma və inkişaf mərhələləri**” adlanır. Bu fəsil üç paragrafı əhatə edir. “**Fəlsəfi fikir tarixində elitar və kütləvi mədəniyyət probleminin nəzəri və metodoloji əsasları**” adlı birinci paragrafda antik dövr filosoflarından başlamış bu günədək filosof, alim və tədqiqatçıların mədəniyyət, sivilizasiya kütləvi mədəniyyət, elitar mədəniyyət haqqındakı fikirləri təhlil olunur, bu terminlərin fəlsəfi izahı təqdim olunur.

Bir sıra tanınmış alim-tədqiqatçıların - L.N.Koqanın mənəvi mədəniyyətin insan qabiliyyətinin komponenti olması, E.A.Vallerin mədəniyyətin həm də əmək vərdisləri, təhsil ənənələri, sərvətlərin yaradılması, qorunması, yayılması, mübadiləsi ilə sıx bağlılığı, D.Markoviçin mədəniyyətin əməklə qarşılıqlı əlaqəsi, mədəniyyətlə sivilizasiyanın spesifik, fərqli cəhətlərinin mövcudluğu, M.S.Kaqanın insan-təbiət, insan-cəmiyyət, insan-insan münasibətlərində

mədəniyyətin mühüm rolu, B.S.Yerasovun mədəniyyətin sosial münasibətlərə və siyasətə təsir göstərən forma olması, Z.Hacıyevin mədəni inkişafın sosial amillərlə şərtlənməsinin mürəkkəb və çoxcəhətli xarakter daşması, Z.Freydin mədəniyyət anlayışının insanın həyat fəaliyyətinin həyatın bioloji formasından ümumi fərqi müəyyənləşdirməsi, A.K.Uledovun mədəniyyətin mənəvi sferanın ən mühüm keyfiyyəti olması, mədəniyyətin yaradıcılıqla əlaqələndirilməsi, sivilizasiya ilə mədəniyyətin eyniləşdirilməsi, xarakterinə görə dini və dünyəvi mədəniyyətlərin mövcudluğu, A.Q.Spirkinin maddi və mənəvi tələbatın mənəvi mədəniyyətə aid edilməsi, M.Əfəndiyevin mənəvi mədəniyyətin mənəvi sərvətlərin məcmusu, yayılması, təhsil və kütləvi informasiya vasitələrini özündə birləşdirməsi haqqında, mədəniyyətin inkişafında bir sıra başlıca qanunauyğunluqlar barədə araşdırmaların nəticələri və elmi-nəzəri fikirləri problem xarakterlidir⁵.

Fəlsəfə tarixində elita haqqında irəli sürülmüş konsepsiyalar bioloji, psixoloji, psixoanalitik, sosial-psixoloji və texnokratik nəzəriyyələrdən ibarətdir. Elita haqqında irəli sürülmüş bioloji nəzəriyyələr R.Uilyamsın, E.Boqardusun, psixoloji nəzəriyyələr Q. Gilbertin, B. Skinnerin, psixoanalitik nəzəriyyələr Z.Freydin, E. Eriksonun və ümumiyyətlə, Freydizm cərəyanı tərəfdarlarının, sosial-psixoloji nəzəriyyələr E. Frommun, Q. Lassuelin və texnokratik nəzəriyyələr C.Bernxemin, C.Gelbreytin əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Cəmiyyətdə formalaşan mədəniyyəti estetik, intellektual və mənəvi meyarlar vasitəsilə xarakterizə edərkən onu "ali" ("incə") mədəniyyət, "orta" ("adi") mədəniyyət və "ibtidai" ("vulqar") mədəniyyət kimi səciyyələndirmək olar. Sosial planda kütləvi

---

⁵Коган А.Н. Социология культуры. - Екб:1992; Баллер Е.А. Коммунизм. Культура. Человек. - М.:1984,- с.21;Маркович Д. Общая социология. - М:1998; Каган М.С. Философия культуры. - СПб:-1996; Ерасов Б.С. Социальная культурология. -М:-2000, - с.17; Hacıyev Z. Fəlsəfə. - Bakı:-2001, - s.400; Фрейд З. Будущее одной иллюзии. Сумерки Богов. - М: - Наука.-1989; Спиркин А.Г. Основы философии. - М: - Политиздат. 1988; Əfəndiyev M. "Siyasi elmin əsasları". - Bakı: Siyasət, - 2004,- s.403

mədəniyyəti cəmiyyətdəki "orta sinif" formalaşdırır. Hazırda mədəniyyət əsasən "kütləvi mədəniyyət" anlayışı kontekstində cəmiyyətin dəyər və normalarının necə müəyyənlənməsi məsələsində intensivləşir.

A.Şopenhauerin estetik fikirlərinə görə, elitar mədəniyyətin əsas məqsədi insanları ruhən və mənəvi cəhətdən sakitləşdirmək xüsusiyyətinə malik olmaqdır. Bu elitar mədəniyyətin yaratdığı estetik dəyərlər nəticəsində dünyəvi harmoniya özünün ən yüksək nöqtəsinə çatır.

Dahi alman filosofu F.Nitsşenin elitar mədəniyyət haqqında irəli sürdüyü konsepsiya "fövqəlinsan" ideyasında özünü açıq bir şəkildə biruzə verirdi. Elitar mədəniyyətin nümunələrində aristokrat təbəqənin mənafeyi müdafiə olunur. F.Nitsşenin baxışları müasir elitar nəzəriyyələrinin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir.

XX əsrin məşhur ispan filosofu Xose Orteqa-i Qasset (1883-1955) "Kütlələrin üsyanı", "İncəsənətin qeyri-humanistliyi" kimi əsərlərində mədəniyyəti düzgün olaraq elitar mədəniyyət və kütləvi mədəniyyət adı altında iki hissəyə bölürdü. Qassetə görə, kütlənin fəaliyyətində məntiq yoxdur, bu baxımdan da kütlənin yaratdığı mədəniyyət də məntiqsiz və bəsit xarakterə malikdir. O, özünün hamı ilə eyniləşdirilməsindən nəinki pərt olmur, əksinə bundan məmnun olur. Kütlə elə buna görə də, özünü adiliyin, istedadsızlığın daşıyıcısı kimi hiss edir⁶.

Nümunələrdən də göründüyü kimi, xarici ölkələrin ədəbiyyatında, xüsusilə də Qərb ədəbiyyatlarında, eyni zamanda milli mənbələrimizdə elitar və kütləvi mədəniyyət barədə önəmli fikirlər söylənilmiş, bu sahəyə aid orijinal əsərlər qələmə alınmışdır.

Bu fəslin ikinci "**Elitar və kütləvi mədəniyyətlər sosial-fəlsəfi yanaşmalar müstəvisində**" adlı paraqrafında bildirilir ki, tədqiqatçı-alimlər zaman-zaman mədəniyyətin fəlsəfi dərkinə müxtəlif mövqelərdən yanaşmış, millilik və bəşərlikdəki fərqlərə müqayisəli baxışlarını bildirmişlər. Belə ki, J.Vikonun, İ.Kantın, G.V.Hegelin və

---

⁶Əsədov A. Siyasətin fəlsəfəsi: mahiyyətin gerçəkləşdirilməsinə yönələn insani iradə və onun tarixi taleyi üzərində düşüncələr//Fəlsəfi pentalogiya: 5 cildə. - V cild. - Bakı:Təknur, - 2013, - s. 51

Şellinqin elmi yanaşmalarında bu baxımdan maraqlı fikirlər mövcuddur. Təbii ki, insanlığın tarixi qədim olduğundan, mədəniyyət haqqında təsəvvürlərin yaranması, zövqlərdəki fərqliliklərin meydana çıxması, ayrı-ayrı fərdlərin incəsənətə fərqli münasibətləri və bu münasibətlərin getdikcə ümuminin, xalqın malına çevrilməsi, yəni fərddən-kütləyə keçidin zəruriliyi qanunauyğun hal almışdır. Bütün bu proseslərin mənbəyində müxtəlif tarixi dövrlərdə mövcud olmuş ayrı-ayrı xalqların milli mədəniyyətləri dayanır.

Bir sıra filosoflar, tədqiqatçılar, xüsusən də J.J.Russo əvvəlki dövrlərə qayıtmağı tövsiyə edirdi. Məşhur filosof A.Şopenhauer insanlığı fərdiliklə əlaqələndirirdi, fərdlərdən danışmağın reallığını vurğulayırdı. O, insan mədəniyyətinin dahi insanlar, şəxsiyyətlər tərəfindən yaradıldığını qeyd edirdi⁷.

Hazırkı dövrdə elitar və kütləvi mədəniyyətin tədqiqində mövcud olan nəzəriyyələrdən biri də kommunikativ nəzəriyyədir. Kanada sosioloqu M. Maklyüen (1911-1980) kütləvi mədəniyyətlə bağlı araşdırmalarında kütləvi kommunikasiyanın yeni mədəniyyət tipini yaratdığını və formalaşdırdığını qeyd edir.

Kütləvi mədəniyyətin xüsusiyyətləri XX əsrdə bir sıra fəlsəfi əsərlərdə geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Xüsusilə də ispan filosofu və sosioloqu Xose Orteqa-i-Qasset və Amerika sosioloqu Daniel Bell bu mövzuya geniş müstəvidə toxunmuşlar. Nəticədə də kütlənin (camaat) və bu kütlənin yaratdığı mədəniyyət nümunələrinin xarakteri təhlil edilmiş, kütləvi mədəniyyətin subyektivi məsələləri müzakirəyə çıxarılmışdır.

Mədəniyyətin tərəqqisi prosesində elitarlıq və kütləvilik mühüm rol oynayır, eyni zamanda bu anlayışlar elitarizm, “kütləvi cəmiyyət” konsepsiyalarının tərkib hissələridir. “Elitar mədəniyyət” və “kütləvi mədəniyyət” anlayışları ayrı-ayrı yaradıcı insanların cəmiyyətə bəxş etdikləri ideyalar, yaradıcılıq istiqamətlərinin nəticələri və nümunələri vasitəsilə inkişaf yolunda olmuşdur.

Birinci fəslin ikinci paraqrafında aparılan araşdırmalara uyğun olaraq bu nəticələrə gəlmək olar:-elitarlıqda mövcudluq milli

---

⁷Шварц Т. От Шопенгауера к Хайдеггеру. - М: - Прогресс. - 1964,- с.24-28

xarakterə əsaslanır. Bu prosesdə maddi və mənəvi dəyərlərə yaradıcı münasibətin təşəkkülü, coğrafi mövqe, mühit, şərait, tarixi dövr ifadə olunur;-elitar mədəniyyətdə maddi və mənəvi yaradıcılığın məzmununu ehtiva edən milli təfəkkür mühüm amil hesab olunur; elita tərəfindən bəşər mədəniyyətinə təqdim olunan milli mədəniyyətdə milli xarakter özünü biruzə verir.

Bu fəslin üçüncü paragrafı **“Elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin müqayisəli təhlili”** adlanır və burada həmin istiqamətdə araşdırmalar və müqayisələr aparılır.Həm elitar və həm də kütləvi mədəniyyət ümumilikdə mədəni sərvətlərin istehsalı ilə səciyyələnir. Lakin onlar arasında bir sıra fərqlər də mövcuddur ki, bu fərqlər onları bir-birindən ayırır. Bununla yanaşı, hər iki mədəniyyətdə əsas və mühüm yeri insan tutur və hər mədəniyyət formasında insan subyekt rolunu oynayır. Beləliklə, həm elitar və həm də kütləvi mədəniyyətin hərəkətverici qüvvəsi insandır. Həm elitar və həm də kütləvi mədəniyyət tipləri tarix boyu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olublar və bu əlaqə bu gün də öz mövcudluğunu qoruyub saxlamaqdadır.

Elitar mədəniyyətin əsas xüsusiyyətləri içərisində onun qapalılığını və nəciyyəliyi vurğulamaq zəruridir. Adından da görüldüyü kimi, elit təbəqənin mədəniyyəti olan elitar mədəniyyət haqqında bəzən "yüksək mədəniyyət" istilahını da işlədirlər.

Elitar mədəniyyət kütləvi mədəniyyətdən mürəkkəbliyi, kreativliyi, məhdudluğu və intellektuallığı ilə fərqlənir. Ali və ülvi dəyərləri özündə ehtiva edən elitar mədəniyyət cəmiyyətin yüksək təbəqəsindən yaradıldığı kimi, onların sifərişi ilə peşəkar sənətkarlar tərəfindən də yaradıla bilər.

Elitar mədəniyyətlə kütləvi mədəniyyətin bir-birindən fərqli cəhətləri ilə yanaşı oxşar və ümumi tərəfləri də vardır. Həm elitar mədəniyyət, həm də kütləvi mədəniyyət milli mədəniyyətin formalaşması proseslərində fəal iştirak edir. Elitar mədəniyyət təhsil, elm, sənət müəssisələri vasitəsi ilə, kütləvi mədəniyyət kütləvi şüura təsir mexanizmlərindən istifadə etməklə bu prosesdə iştirak edir.

Həm elitar, həm də kütləvi mədəniyyət tarixən keçici xüsusiyyətə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı insan

qruplarına məxsus elitar və kütləvi mədəniyyət ünsürləri qismən, yaxud tam deformasiyaya uğrayır, bəzən də tamamilə yox olur.

Elitar və kütləvi mədəniyyətlər inkişaf səviyyələrinə görə də fərqlənirlər. Əlbəttə, bu fərqli inkişaf zaman və məkan daxilində mövcud siyasi, iqtisadi və sosial strukturla bilavasitə əlaqədardır. Cəmiyyətdə baş verən hadisələr onun mədəniyyətinə də mənfi, yaxud müsbət təsir göstərir. Elitar mədəniyyət kütləvi mədəniyyətdən sadəcə bilik cəhətdən deyil, digər bir sıra mühüm aspektlərdən də fərqlənir. Bu baxımdan da elitar mədəniyyət nümunələri prinsipiallığı, mənəvi zənginliyi, aristokratlığı, özünü tamamlaması və yüksək estetik dəyərə malikliyi ilə səciyyələnir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Milli mədəniyyətlərdə elitarlıq və kütləvilik problemi konseptual istiqamətlər fonunda**” adlanır. Bu fəslin “**Kütləvilik və elitarlıq problemi milli mədəniyyət amili kontekstində**”adlı birinci paraqrafında milli mədəniyyət, onun yaranması, xüsusiyyətləri və burada elitar və kütləvi mədəniyyətin yeri öyrənilir.

Bir sıra alimlər mədəniyyəti iki yerə: ümumbəşəri mədəniyyətə və milli mədəniyyətə bölürlər. Ümumbəşəri mədəniyyət deyərəkən, onlar sivilizasiyanı nəzərdə tutur. Onun milli mədəniyyətlə əlaqəsini birtərəfli şəkildə şərh edirlər. Milli mədəniyyətin ən başlıca xüsusiyyəti onun müxtəlifliyi, özünəməxsusluğu və bənzərsizliyində ehtiva olunur. Ümumiyyətlə, milli mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, təkcə maddi əsaslarla deyil, həmçinin humanitar əsaslarla yüksəlmək, ucalmaq kimi faktorlarla bağlıdır. Yalnız maddi və mənəvi əsaslar üzərində bərqərar olan milli mədəniyyət həm öz millətinə, həm də bəşəriyyətə fayda gətirə bilər. Milli mədəniyyətin elitar və kütləvi formada təzahür etməsindən asılı olmayaraq o, aid olduğu millətin, toplumun, etnosun milli dəyərləri üzərində köklənmişdir.

Milli mədəniyyət həm əvvəl, həm də bəşər mədəniyyətinə çevrildikdən sonra bütövlükdə, cəmiyyətin inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yeni yaranan və bəşər mədəniyyəti vasitəsilə formalaşan nəsillərdə fərqli tələbatlar meydana çıxır. Yeni tələbatlar da öz növbəsində ayrı-ayrı milli, müasir tələbatlara uyğun mədəniyyətlərin yaranmasını tələb edir. Bundan ötrü daha intellektli elitar qüvvəyə ehtiyac yaranır. Bu isə insanın biliklərinin və

dünyagörüşünün müntəzəm olaraq artırılmasını tələb edir. Yəni, formalaşmada olan insan kapitalına durmadan ehtiyac artır.

Qeyd edək ki, xalq mədəniyyəti ilə elitar və kütləvi mədəniyyətlər arasında fərqlilik mövcuddur. Xalqın həyat və fəaliyyətinin nəticəsi olaraq onun mədəniyyəti və incəsənəti də formalaşır, inkişaf edir. Beləliklə, xalq elita üçün mənbə rolunu oynayır. Elitanın formalaşması məhz xalqın formalaşması ilə sıx bağlıdır.

Çoxmədəniyyətliliyin ən geniş yayıldığı cəmiyyətlərdə milli mədəniyyətlər adət-ənənələr, milli folklor nümunələrinin müxtəlifliyi və rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Bu baxımdan da multikultural cəmiyyətlərdə adət-ənənələrə əsaslanan milli məzmunlu kütləvi mədəniyyətin öz varlığını qoruması üçün daha münbit şərait vardır. Sevindirici haldır ki, ölkəmizdə də multikultural ənənələr hökm sürməkdədir və bu ənənələrin tarixi olduqca qədim dövrlərə təsadüf edir. Bu baxımdan da ölkəmizdə yaşayan etnik birliklərin həm elitar mədəniyyət, həm də kütləvi mədəniyyət nümunələri öz varlığını qoruyub saxlamaqdadır.

İkinci fəslin **“Elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri: problemin sosial məzmunu və mahiyyəti”** adlı paraqrafında bir sıra məsələlər təhlil obyektinə çəkilir. Bildirilir ki, elitar və kütləvi mədəniyyətlər arasında baş verən dəyişikliklər əsasən keyfiyyət xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Mədəni əlaqələrin və mübadilənin intensivləşməsi, mədəni müxtəlifliyin artması, kütləvi sənayeləşmə dövründə standartlaşmadan uzaqlaşma meyilləri elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi zəminində baş verən proseslərin sürətli hal alması üçün şərait yaratmışdır.

Kütləvi və elitar mədəniyyətlərin əlaqələrinin, qarşılıqlı münasibətlərinin mürəkkəbliyi, onların fərqli funksional təbiəti, sosial, texniki, estetik və digər amillərin təsiri altında çevrilə bilmə qabiliyyəti - bütün bu hallar əvvəlki təcrübə də nəzərə alınmaqla, elitar və kütləvi mədəniyyət anlayışlarını yeni bir kritik səviyyədə nəzəri olaraq dərk edilməsini zəruri etdi.

Elitar mədəniyyət prinsipial cəhətdən kamildir, burada ehtiva olunan mənəvi dəyərlər aristokratik dəyərləri əks etdirir və bu mədəniyyət özünü təmin etməklə xarakterizə edilən imtiyazlı

cəmiyyətlərə xasdır. Elitar mədəniyyət keyfiyyət nöqtəyi-nəzərindən kütləvi mədəniyyətdən üstün olan və kütləvi mədəniyyətə qarşı çıxan, subyektiv xüsusiyyətlərini qoruyan və yaradıcı funksiyanı təmin edən mədəniyyət nümunəsidir.

Tanınmış alim F. Məmmədov elitar mədəniyyəti “yuxarı təbəqənin mədəniyyəti” və kütləvi mədəniyyəti isə “aşağı təbəqə”nin mədəniyyəti kimi xarakterizə edir. O, ümumiyyətlə mədəni yaradıcılıqda ayrı-ayrı ziyalı nümayəndələrinin, qruplarının, həm də xalq kütlələrinin rolunu qeyd etməklə iki-aşağı və yuxarı təbəqəni fərqləndirir. Aşağı təbəqəyə adi şüurlu xalqın, yuxarı təbəqəyə isə ziyalıların aid olduğunu qeyd edir ⁸.

Mədəniyyətin elitar və kütləvi mədəniyyət qismində bölünməsi əsasən onunla xarakterizə olunur ki, hər bir insan fitrən eyni xarakterə malik deyildir, bəzi insanlar anadangəlmə olaraq istedadlı və qabiliyyətli şəkildə dünyaya gəlir. Məhz bu tip insanlar da sonradan elitar təbəqəni təşkil edir. Elitar mədəniyyətdə konkret bir sosial sinifdən deyil, yaradıcı şüurdan bəhs edilir. Kütləvi mədəniyyətin təmsilçilərini keyfiyyət deyil, kəmiyyət maraqlandırır, elitar mədəniyyətdən fərqli olaraq kütləvi mədəniyyət bəsit və bayağı olması ilə diqqəti cəlb edir və kütləvi mədəniyyətin təmsilçiləri bilikli olmağa meyil etmirlər.

İncəsənətdə və bədii yaradıcılıqda elitar və kütləvi mədəniyyət bir sıra sosial funksiyaları yerinə yetirir. Onlardan xüsusilə yaradıcı, ünsiyyət, idraki-evristik və qiymətverici funksiyalar əlaqəli şəkildə götürülür⁹.

Kəmiyyət əmsalının üstünlük təşkil etdiyi kütləvi mədəniyyətdən fərqli olaraq elitar mədəniyyətdə keyfiyyət əmsalı öndə gəlir. Bu baxımdan da elitar mədəniyyətdə ezoterik xüsusiyyətlər ehtiva olunur. Elitar mədəniyyətin ezoterik xüsusiyyətləri gizli biliklərlə müşahidə olunduğundan geniş kütlə üçün nəzərdə tutulmur.

---

⁸Məmmədov F.T. Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya. - Bakı: “OL” MMC, - 2016, - s.51

⁹ Hacıyev Z. Fəlsəfə.- Dərslük. - Bakı: Turan evi,- 2012, - s.437

İkinci fəslin üçüncü – **“Elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə bədii və elmi təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi”** adlı paraqrafında bildirilir ki, müxtəlif xalqların elitar mədəniyyətlərinin kütləvi mədəniyyətə çevrilməsi proseslərindəki fərqlilik bilavasitə insanların idrakının imkanlarından asılıdır. Bu prosesdə təfəkkürün mühüm rolu vardır. İnsanlar fəaliyyət prosesində hadisələrin mahiyyət və məzmununu dərk etmək, cisim və hadisələr arasında olan ümumi, xüsusi və zəruri əlaqələri təhlil etməyi, araşdırmağı, müəyyən nəticə çıxarmağı və bu nəticəyə uyğun yeni fəaliyyət mexanizmini təyin etməyi məhz təfəkkür vasitəsilə həyata keçirir.

İnsan məqsədyönlü idraki fəaliyyətinin “məhsul”u sayılan elmi, bədii-yaradıcı təfəkkür vasitəsilə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin yaradıcısı, təkmilləşdiricisi, daşıyıcısı, ötürücüsü kimi çox geniş sosial kontekstdə özünüqiymətləndirməyə nail olur. Təbiidir ki, bu prosesin birinci mərhələsi – başlanğıcı əvvəlki mədəniyyətin qavranılması, müvafiq təsir gücünə malik hadisələrin yaşa, dünyagörüşə uyğun qəbulu, özünküləşdirməsi ilə başlayır. Elmi təfəkkürlə bədii təfəkkür arasında qarşılıqlı əlaqəlilik yaranır.

Elmi-bədii yaradıcılığın gücü elitar yaradıcılığın gücü ilə düz mütənasiblik təşkil edir. Yəni, insan təfəkkürünün elmi,bədii-yaradıcı gücü əhatəlidirsə,münasib olaraq qavramanın gücü də ona uyğun olacaqdır.

Elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə elmi təfəkkürlə bədii təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi aşağıdakı meyarlara əsaslanmaqla bəşər mədəniyyətinə təkan vermişdir:-elitar mədəniyyət yaradıcıları tərəfindən elmi-bədii ideyalıq, nəzəri əsaslara, nəzəriyyələrə əsaslanma həyata keçirilmiş, təsdiq olunmuş praktiki nəticələrin kütləvi xarakter almasına tarixən və müvafiq məkan çərçivəsində imkan yaranmışdır, bu imkan daxilində elmi-bədii təfəkkür müvafiq olaraq öz yaradıcılıq məhsullarını təqdim etməyə nail olmuşdur; - elitar mədəniyyət yaradıcıları tərəfindən elmi-bədii təfəkkürün yeni məhsulunun tarixi faktlarla əsaslandırılması kütləviləşdikdə müvafiq şəkildə öz dəyərini göstərmişdir; -kütləvi mədəniyyətin inkişafında elitar elmi təfəkkürün yaradıcı fəaliyyəti keçmiş təcrübənin yenidən canlandırılması, gələcəyin tələbatı kimi çıxış edən “yeni”nin fikrən quraşdırılmasına xidmət etmişdir. Bu mənada elmi təfəkkürün

idraddakı mühüm yeri tarixi mərhələlərlə qiymətləndirilmişdir; - elitə və kütləvi mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəli inkişafında elmi və bədii təfəkkürün yaradıcılıq keyfiyyəti itməmiş, bəhrəsiz fantaziyyəyə çevrilməmiş, yaradıcılığın davamında əhəmiyyətini göstərmişdir; hazırda baş verən mədəni tərəqqi dövrün tələblərinə cavab verə biləcək idraki fəaliyyətin vacibliyini zəruri edir, buna müvafiq elmi və bədii təfəkkürün yenini dəyərləndirməsini vacib sayır; - qloballaşma şəraitində elitə mədəniyyətin kütləvi mədəniyyətə çevrilməsi, beynəlmilləşməsi və inteqrasiyası ayrı-ayrı xalqların milli mədəniyyətlərinin “əriyib” yox olmaları məqsədilə elmi və bədii təfəkkürün qarşılıqlı fəaliyyəti çox vacibdir.

İkinci fəslin dördüncü paraqrafı **“Elitə və kütləvi mədəniyyətlərdə modernist və postmodernist baxışların sosial-fəlsəfi təhlili”** adlanır. Qeyd edək ki, XX əsr mədəniyyətinin əsas istiqamətlərindən biri modernizm olmuşdur. Modernizm bədii mədəniyyətin forma müxtəlifliyini, növ fərqliliyini əks etdirir.

Modernizmə xas olan incəsənətdə simvolizm, ekspressionizm və akmeizm mövcuddur. Avangard incəsənətində isə kubizm, fobizm, pop-art, futurizm, sürrealizm və dadaizm mövcuddur. Modernizm anlayışı təkcə mədəniyyət və incəsənətlə yox, eyni zamanda elmlə və həmcinin fəlsəfə ilə əlaqəlidir. Ekzistensializm modernizmin tərkib hissələrindən biri olmaqla XX əsrdə fəlsəfədə yeni dünyagörüşü yaratmaq məqsədi ilə təşəkkül tapmış irrasionalist, subyektiv, idealist cərəyandır. Alman məktəbi nümayəndələri M. Haydegger, K. Yaspers və fransız məktəbi nümayəndələri A. Kamyu, J. P. Sartr bu cərəyanın əsas tərəfdarları sayılır. Cərəyan müasir dövrdə Qərb ədəbiyyatı və incəsənətinə də böyük təsir göstərir. Cərəyanın məqsədi dünyagörüşləri “yeniləşdirmək” və inkişaf etdirməkdən ibarət idi.

Mədəniyyətdə postmodernizm hazırda davam etməkdədir və müasir mədəniyyətin mövcud, başa çatmamış prosesidir. Postmodernizm dünyanın dərk istiqamətində maddi və mənəvi-mədəni dəyərlərin mənimsənilməsinə yeni yanaşmaları əks etdirən modeldir. Postmodernizm vasitəsi ilə dünyanın rəngarəng təsviri nizamlanır. Postmodernizm Şərq və Qərb intellektual səviyyələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdən yaranan ziddiyyətləri nizamlayır.

Alimlərin fikrincə, postmodernizmin dərki ayrı-ayrı baxışların ziddiyyətliliyi şəraitində mövcud olur. Dialoq postmodernizmdə əsas termin hesab olunur və mədəniyyətdə bədii yaradıcı mühitin qeyri-müəyyənliyini aşkarlayır.

Müasir dövrdə postmodernizm elitar və kütləvi mədəniyyətdə baxışların formalaşmasına imkan yaratdığına görə yüksək əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, postmodernizm elitar və kütləvi mədəniyyətə, ayrı-ayrı yaradıcı intellektlərə fərqli yanaşmaların baxış rəngarəngliyinin və müvafiqliyinin vacibliyini mühüm şərt hesab edir.

Dissertasiyanın **“Müasir elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə innovativ proseslər global transformasiyalar şəraitində”** adlı üçüncü fəslə üç paragrafdan ibarətdir. **“Müasir fəlsəfədə elitar və kütləvi mədəniyyətlərin tədqiqi metodları və diaqnostik qiymətləndirilməsi”** adlı birinci paragrafda həm mədəniyyətin tədqiqat, təhlil metodları araşdırılır, həm də respublikanın ali məktəb tələbələri arasında keçirilmiş sorğunun nəticələri təhlil edilir. Bildirilir ki, genetik tarixi təhlil vasitəsilə ayrı-ayrı tarixi dövrlərin milli mədəniyyətinin mərhələlərlə tədqiqinin nəticələri təhlil və müqayisə edilir, ümumi nəticə əldə olunur. Bu zaman irsiyyət amili, obyektiv şərait, mövcud vəziyyət və hadisələrin elitar mədəniyyətə təsir istiqamətləri təhlil edilir.

Konkret seçilən və planlaşdırılan tədqiqat istiqamətindən asılı olaraq əldə olunan materialların və həyat hadisələri haqqında məlumatların müqayisəsi həyata keçirilməklə diaqnostik təhlillərin nəticələrini əldə etmək mümkündür. Bu zaman elitar və kütləvi mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəliliyi, elitar mədəniyyətin hansı tarixi dövrlər ərzində kütləvi mədəniyyətə çevrilməsi, postmodernizmin modernizm əsasında bəxş etdiyi elitar, milli və ayrı-ayrı mədəniyyətlərin ümumi xassələri, səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar əldə edilir.

Antropoloji təhlil zamanı etnik mədəniyyətlərdə baş verən dəyişikliklərin başlıca cəhətləri etnik mədəniyyətə təsir edən faktorlar, bu mədəniyyətin dəyişikliklərini obyektiv əks etdirən əsas komponentlər, etnoloji xüsusiyyətlər, xalqın həyat tərzi, adət-ənənələri, ölkə daxilində elitar və kütləvi mədəniyyətin inkişaf

dinamikası, milli mədəniyyətin bəşəri mədəniyyətə inteqrasiyası məsələləri haqqında diaqnostik nəticələr əldə edilir.

Universal metodda “öyrətmə”, “dərək etmə” və “yaratma” səviyyələri daxilində səkkiz pilləli göstəricilər vasitəsilə innovativ modelin praktik dəyəri öz əksini tapmışdır. Burada müasir qanun və texnologiyaların düzgün dərk, problemlərin sistemli və situasiyalı təhlili, obyektiv, real qərarların qəbulu, idarəçiliyin müasir model və proqnozlarının hazırlanması, mədəniyyətin, fərdin təkmilləşdirilməsi və özünüidarəsi, ailə idarəçiliyinin effektivliyinin artırılması istiqamətləri sistemləşdirilmişdir¹⁰.

Məlum olmuşdur ki, kütləvi mədəniyyət sayəsində qədim tarixə malik olan dəyər və ənənə sistemləri dağılır, yeni dəyərlər ənənəvi olanlarla uyğunlaşdırılır. Bəzi hallarda isə elitar və kütləvi mədəniyyətlər arasındakı əlaqə pozulur.

Üçüncü fəslin ikinci paraqrafında (**“Ünsiyyət amili elitar və kütləvi mədəniyyətlərin prioritet istiqamətlərindən biri kimi”**) bildirilir ki, ictimai sferanın bütün sahələrində mühüm əhəmiyyətə malik hadisə olan ünsiyyət insanların birlikdə mədəni istehsalının əsasını təşkil edən mühüm faktordur. Mədəniyyətlərin meydana gəlməsində və inkişaf etməsində ünsiyyətin rolu böyükdür. İnsanlar məhz ünsiyyət vasitəsilə biri-birilərinə duyğularını, məlumatlarını ötürür, ünsiyyətin köməkliyi ilə ötürülən informasiyalar bəşəriyyətin inkişafını təmin edir. Ünsiyyət hansı şəkildə həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq bəşəriyyət üçün əvəzolunmaz bir əhəmiyyət kəsb edir. Demək olar ki, ictimai həyatın bütün sahələrində fərdlərin, cəmiyyətin digər üzvləri ilə münasibətlərini tənzimləməkdə, mədəni əlaqələrin yaradılmasında ünsiyyət mühüm təsirə malikdir.

Elitar mədəniyyətin yaranması, ünsiyyət vasitəsilə formalaşması, inkişafı və kütləviləşməsi həm də zaman faktoru ilə bağlıdır. Zaman faktorunun nəzərə alınması mədəniyyətin ən vacib funksiyasıdır. Bu prosesdə varisliyin nəsil-dən-nəslə ötürülməsi hazırkı şəraitdə ailə vasitəsilə yerinə yetirilməkdədir. Nəzərə almaq lazımdır ki, belə

---

¹⁰Məmmədov F.T. Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya. Bakı: - “OL” MMC, - 2016,- s.30

ötürmələr vasitəsilə sosial təcrübələr illərdən illərə keçir ki, bu da informasiya funksiyası kimi özünü göstərir¹¹.

Sonuncu fəslin **“Müstəqil Azərbaycanda elitar və kütləvi mədəniyyətlər milli özünüdərk mərhələsində”** adlı üçüncü paraqrafında qeyd olunur ki, ölkəmizdə elitar və kütləvi mədəniyyətimizin milli özünüdərk mərhələsinin inkişaf dövrünü yaşamasını bəstəkar, yazıçı, şair, rəssam, dramaturq, rejissor, aktyor, müğənni və digər mədəniyyət xadimlərinin bir qisminin nümunəsində bu məsələyə aydınlıq gətirə bilərik. Məsələn, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən bəstələnmiş musiqi əsərləri kütləviləşərək populyar olur, illərlə yaşayır. Bu əsərlər milli musiqinin dünya musiqisinə inteqrasiyasını həyata keçirməklə dünyəvi xarakter alır, eyni zamanda dünya musiqisini və mədəniyyətini məhz kütləvilik vasitəsi ilə zənginləşdirir. Digər tərəfdən isə, Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətindəki mövqeyinin dəyərləndirilməsinə imkan yaradır.

Milli özünüdərk milli şüurun meydana gəlməsində və təkamülündə mühüm rol oynayır. Hər bir xalqın milli özünüdərkli həmin xalqın düşüncə tərzində, milli mədəniyyətində və əxlaq normalarında ehtiva olunmuşdur. Milli özünüdərk vətənə, millətə qarşı şüurlu bir şəkildə bəslənilən sevgi hissləri ilə bağlıdır. Milli özünüdərk ümummillə şüurun bu və ya digər komponentlərinin mənimsənilməsi dərəcəsini bildiren fərdiləşdirilmiş anlayışdır. Milli özünüdərk prosesi milli mədəniyyətlə birbaşa olaraq bağlıdır və milli mədəniyyətin dərk olunması ilə əlaqədardır.

Milli özünüdərk prosesi milli şüurun oyanışı ilə bilavasitə əlaqədardır, lakin bir mühüm məsələni də unutmamalıyıq ki, milli oyanış şovinizimə, ksenofobiyaya, irqçiliyə deyil, humanizm, həmrəylik prinsipinə əsaslanmalıdır. Milli şüurun sağlam mühitdə formalaşması yalnız çoxmədəniyyətlilik, multikulturalizm şəraitində mümkündür.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş, ayrı-ayrı fəsilərdə araşdırılmış məsələlərə dair başlıca

---

¹¹Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs.(Kulturoloji təhlil).-Bakı: -2011, s.67

qənaətlər ümumiləşdirilmiş, müəyyən tövsiyə xarakterli təkliflər öz əksini tapmışdır. Tədqiqat prosesində mövzunun mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı əldə edilən nəticələrə uyğun olaraq hesab edirik ki, elitar və kütləvi mədəniyyət probleminin sosial fəlsəfi kontekstdən nəzəri və metodoloji əsaslarının müqayisəli təhlili və tədqiqi məqsədilə həyata keçiriləcək tədbirlərlə bağlı aşağıdakı təklifləri təqdim edirik:

- elitar və kütləvi mədəniyyətlərin təşəkkülü, inkişafı, formalaşması prosesinin cəmiyyətin müxtəlif tarixi inkişaf dövrləri ilə bağlı olması vurğulansın;

- cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi inkişaf mədəniyyətə də öz təsirini göstərdiyindən bu proses qlobal transformasiyalar şəraitində müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiya proseslərini sürətləndirən amil kimi nəzərə alınsın;

- insan öz kreativ şüuru ilə həm elitar, həm də kütləvi mədəniyyətin yaradıcısıdır. O, məqsədyönlü fəaliyyəti ilə məkan və zaman çərçivəsində sosial-mədəni dəyərlərin formalaşması prosesini zərurətə çevirir;

- mədəni əlaqələrin inkişafında elitar təbəqənin yaradıcılıq potensialının toplanması və ötürülməsi, həmçinin kütləviləşməsi informasiya kommunikasiya texnologiyalarından və digər texniki vasitələrdən istifadənin səmərəliliyini gündəmə gətirir;

- hazırda həm elitar, həm də kütləvi mədəniyyətlər dünyanın mənəvi-mədəni dəyərlərinin dərk edilməsi istiqamətində müasir münasibəti əks etdirən əsas model kimi qəbul edilsin;

- hər bir xalqın özünəməxsus milli mədəniyyəti, həmin xalqın genetik yaddaşını özündə ehtiva etdiyindən milli mədəniyyətlərdə tarixilik və varislik prinsipləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan elitar və kütləvi mədəniyyətlərin formalaşması və inkişafı mərhələsində milli mənlik şüurunun zəruriliyinin nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilsin.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və tezisləri tədqiqat mövzusu üzrə müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Milli kimlik və milli mentalıq // “Səmərəli islahatların uğurlu nəticələri, reallıqlar və perspektivləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi praktiki konfransın materialları, - Bakı: Bakı Biznes Universiteti, - 2017, - s. 565-567.

2. Elitar və kütləvi mədəniyyətin oxşar və fərqli cəhətləri // - Bakı: “Mədəniyyət dünyası” elmi-nəzəri məcmuə. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, - 2017. XXXIV buraxılış, - s.49-56.

3. Müasir dövrdə elitar və kütləvi mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqəlilik // - Bakı: “Sivilizasiya” elmi-nəzəri jurnal. Bakı Avrasiya Universiteti, - 2017. № 4, - s.32-36.

4. Müasir fəlsəfədə kütləvi mədəniyyətin tədqiqat metodları // “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və müasir Azərbaycanın iqtisadi inkişaf istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: Bakı Biznes Universiteti, - 2018, - s.178-180.

5. Elitar və kütləvi mədəniyyətə fəlsəfi və tarixi prizmadan baxış // - Bakı: “Dövlət və Din” ictimai fikir toplusu. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, - 2018. № 2, - s.15-22.

6. Müasir fəlsəfədə elitar və kütləvi mədəniyyətə yanaşma metodları və diaqnostik qiymətləndirmə // - Bakı: “Mədəniyyət dünyası” elmi-nəzəri məcmuə. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, - 2018. XXXVI buraxılış, - s.150-155.

7. Milli özünüdərk prosesində elitar və kütləvi mədəniyyətlərə sosial-fəlsəfi yanaşma // ”Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri” mövzusunda keçirilmiş XVII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, - 2018, - s.159-162.

8. Milli-mədəni fəaliyyətdə elitar inkişafın kütləyə təsirinin əhəmiyyəti // “Azərbaycanda Ali təhsilin beynəlmilləşdirilməsi və rəqabətliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda keçirilmiş Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: Bakı Biznes Universiteti, - 2019, - s.547-551.

9. Elitar və kütləvi mədəniyyətlər: müqayisəli təhlil. // - Bakı: “Dövlət və Din” ictimai fikir toplusu. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, - 2019. № 1, - s.71-76.

10. Джафарова, М.С. Национальные культуры и значение сохранения принадлежащих им ценностей. // «Национальные культуры в межкультурной коммуникации» (новая парадигма охраны культурного и природного наследия). Сборник научных статей по материалам IV Международной научно-практической конференции. – Минск: - Белорусский Государственный Университет, - 11-12 апрель, - 2019, - с.35-42.

11. Mədəniyyət və sivilizasiya anlayışlarına elmi-konseptual yanaşma // Mədəniyyət: Problemlər və perspektivlər. “Qarabağ Azərbaycandır!” mövzusunda keçirilmiş doktorant və gənc tədqiqatçıların XIV Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, - Bakı: ADMİU, - 2021, - s.77-80.

12. Jafarova, M.S. Basic, social content and functions of elite and mass cultures in terms of quality and quantity changes // Economic and Social Development 66th International Scientific Conference on Economics and Social Development Development Book of Proceedings, - Rabat: - 2021, - p.137-144.

13. Azərbaycanda elitar və kütləvi mədəniyyətlər milli özünüdərk mərhələsində // - Bakı: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Elmi Əsərləri, - 2021. № 29, - s.53-60.

14. Elitar və kütləvi mədəniyyətlərin inkişaf mərhələləri // - Bakı: “Əmək və sosial münasibətlər” elmi-praktiki jurnal. Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, - 2021. №1(15), - s.30-38.

15. Ünsiyyət amili elitar və kütləvi mədəniyyətlərin prioritet istiqamətlərindən biri kimi // - Bakı: “Dövlət və Din” ictimai fikir toplusu. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, - 2021. № 1(68), - s. 87-92.

16. Milli mədəniyyət, inteqrasiya və elita // Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri mövzusunda keçirilmiş Beynəlxalq Konfransın materialları, - Bakı: Bakı Biznes Universiteti, - 2021, - s.128-132.

17. Джафарова, М.С. Элитарные и массовые культуры: диагностическое оценивание. // - Киев: «Гилея» научный вестник. Национальный Педагогический Университет имени М.П.Драганова, - 2021. № 162(5), - s.16-21.

18. Mədəniyyətin inkişafında yaradıcı elitanın rolu. // - Bakı: “Sivilizasiya” elmi-nəzəri jurnal. Bakı Avrasiya Universiteti, - 2021. № 2(47), - s.47-54.

19. Elitar və kütləvi mədəniyyətlər haqqında fəlsəfi baxışlardakı fərqlər. // - Bakı: “Əmək və sosial münasibətlər” Elmi-praktiki jurnal. Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, - 2021. №2(16), - s.35-46.

20. Elitar və kütləvi mədəniyyətlər problemi məzmun və mahiyyət baxımından keyfiyyət dəyişiklikləri fonunda. // - Türkiyə: Uluslararası Türk Dünyası Araşdırmaları Dergisi, - nisan 2022. cild 5/2, - s.1-18.

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 iyun 2022 il tarixində saat 11.00
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya
İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.33 Dissertasiya
Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, Az 1143, Hüseyn Cavid prospekti, 115, AMEA Fəlsəfə
və Sosiologiya İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq
mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat _____ il tarixində zəruri ünvanlara
göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:26.05.2022

Kağızın formatı:A5

Həcm:41574

Tiraj:100